

УДК 377:81'271:811.161.2

DOI 10.31494/2412-9208-2020-1-1-164-175

THE FORMATION OF THE LICEUM PUPILS' LANGUAGE PERSONALITY AS CITIZENS WITH A DEVELOPED NATIONAL LANGUAGE CONSCIOUSNESS AS A LINGUIDIDACTIC PROBLEM

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ЛІЦЕЮ ЯК ГРОМАДЯН З РОЗВИНЕНОЮ НАЦІОНАЛЬНОМОВНОЮ СВІДОМІСТЮ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Tatiana MAGDICH,
Postgraduate student

Тетяна МАГДИЧ,
аспірантка

<https://orcid.org/0000-0002-7764-9209>

tanchyk-s@ukr.net

Zhytomyr Ivan Franko State
University

Житомирський державний
університет імені Івана Франка

✉ 40 Velyka Berdychivska St.,
Zhytomyr city, 10014

✉ вул. Велика Бердичівська, 40,
м. Житомир, 10014

Original manuscript received: January 20, 2020

Revised manuscript accepted: February 24, 2020

ABSTRACT

The article clarifies the essence of the concept of "linguistic personality", "national linguistic personality", "linguistic consciousness", "national linguistic consciousness", its structural elements, its role in the development and formation of Ukrainian-speaking democratic society. The source base is analyzed, key concepts are clarified, the main results of researches on linguistic personality, linguistic consciousness, in particular domestic, foreign psychologists, psycholinguists, linguists, and the relationship of national linguistic consciousness with civic competence are determined. The strategic importance of national linguistic consciousness as a major factor in the formation of civic knowledge, civic position, responsible attitude and observance of the linguistic responsibilities has been clarified. On the basis of interpretations and defining the structural elements of linguistic consciousness, the basic principles and psychological and pedagogical preconditions for the formation of the civic competence of the Lyceum students in the process of learning the Ukrainian language were singled out. The results are summarized and the prospects for further investigation of the problem are projected.

Keywords: *civic competence, linguistic personality, national linguistic personality, linguistic consciousness, national consciousness.*

Вступ. Мова – унікальне явище, що може бути об'єктом вивчення різних наук. Учені розглядали мову як явище соціальне, біологічне, психологічне. Ми ж вивчаємо мову як явище соціальне. Основою сучасної мовної освіти є особистісно орієнтоване навчання, що визначає особистісне становлення учня як національномовної особистості, розвиток його індивідуальних здібностей та формування ціложиттєвих компетентностей. Одним із завдань вивчення української мови в старших класах у програмі є формування предметної і ключових компетентностей. Однією з десяти

ключових компетентностей є громадянська, яка органічно корелює з метою, завданнями і специфікою предмета "Українська мова" (Навчальна програма, 2019: 9). Формуючи громадянську компетентність учнів ліцею в процесі вивчення української мови, ми, перш за все, маємо оптимізувати форми, методи та засоби навчання, спрямовані на розвиток національномовної особистості, носія національної мовної картини світу, майбутніх висококультурних громадян з розвинутою національномовною свідомістю на морально-духовних, правових, демократичних засадах, що є запорукою розвитку української держави та входження її до європейської спільноти. Ми маємо навчити молодь, як засобами української мови, культурою мовлення можна демократично вирішувати конфлікти, ефективно вести переговори, проводити вдалі публічні виступи, відстоювати власну позицію, демонструвати повагу до інших та до себе, відповідально ставитися до рідномовних обов'язків, досягати професійного успіху – усі ці очікувані результати мають ґрунтуватися на загальнолюдських та високоморальних громадянських цінностях. Тому питання формування мовної особистості учнів ліцею як громадян з розвинутою національномовною свідомістю в процесі навчання української мови є **актуальним**, потребує теоретичного та практичного опрацювання.

Мета статті – на основі теоретичних та емпіричних методів дослідження визначити принципи та психолого-педагогічні передумови формування мовної особистості учнів ліцею як майбутніх громадян з розвинутою національномовною свідомістю. Для реалізації поставленої мети ми виокремили ряд завдань: уточнити основні поняття "мовна особистість", "мовна свідомість", "громадянська компетентність", "мовна особистість з розвинутою національномовною свідомістю"; обґрунтувати взаємозалежність процесів формування мовної особистості з розвинутою мовною свідомістю та формування громадянської компетентності учнів-ліцеїстів; визначити принципи та психолого-педагогічні передумови формування громадянської компетентності на уроках української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі теоретичного опрацювання, аналітичного та порівняльного аналізу ми з'ясували, що проблема формування громадянської компетентності є багатоаспектною. Вивченням процесу формування громадянської компетентності на основі психологічних засад, зокрема теорії становлення особистості, розвитку та факторів впливу на її формування займалися і продовжують займатися вітчизняні та зарубіжні науковці (Б. Ананьєв, І. Бех, Н. Бердяєв, М. Боришевський, С. Браун, Л. Виготський, Т. Голіна, О. Гуменюк, Н. Дерев'янка, Л. Снігур, Е. Фромм, О. Фурман та багато інших); питанням становлення мовної особистості присвятили свої праці психологи Л. Виготський, С. Рубінштейн, психолінгвісти та мовознавці Л. Мацько, П. Селігей; більш детально співвідношення формування громадянськості та її компонентів як особистісної риси знаходимо в працях О. Фурман, К. Муздибаєва. Педагогічні передумови формування громадянської компетентності, форми, методи, засоби розробили та продовжують досліджувати О. Пометун, О. Сухомлинська,

В. Сухомлинський, Т. Смагіна, Г. Ващенко, А.Кудін, Б. Ступарик, Ю. Завалевський та багато інших. Серед науковців-лінгводидактів, що приділяють увагу в своїх дослідженнях формуванню громадянської компетентності у процесі навчання української мови, становленню національно свідомої мовної особистості на основі компетентнісного підходу виокремлюємо таких, як Н. Бондаренко, Н. Дика, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, С. Косянчук, О. Кучерук, Л. Мамчур, М. Пентилюк А. Ярмолюк та інші. Зокрема, О. Горошкіна, Л. Мамчур визначили компетентнісні складники мовної особистості.

Методика дослідження. У методиці дослідження використано теоретичні та емпіричні методи: аналіз наукових праць з проблеми формування національно свідомої мовної особистості учнів ліцею в процесі навчання української мови; порівняльний аналіз щодо взаємозв'язку мовної свідомості та національної свідомості з метою формування громадянської компетентності в учнів старших класів; синтез та структурування опрацьованих теоретичних фактів, аналітична інтерпретація результатів дослідження.

Результати та дискусії. З огляду на задум пропонованої публікації базовими для нас є такі поняття: "мовна свідомість", "мовна особистість", "національно-мовна свідомість".

Центром мовної освіти має завжди бути людина. У межах дослідження проблеми формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови одним із основних є питання формування мовної особистості як громадянина з розвинутою національно-мовною свідомістю, що з легкістю оволодіє громадянською компетентністю, яка задекларована в програмі з української мови для 10-11-х класів (рівень стандарту) як одна з ключових для носія української. Громадянська компетентність – це усвідомлення громадянської повинності й відповідальності, здатність до реалізації громадянських прав і обов'язків (Навчальна програма, 2019: 9).

Ми ж визначили **громадянську компетентність** як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи й справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі.

Існує тісна взаємозалежність між мовою та громадянською компетентністю, оскільки мова та її вияв у свідомості є одними з вирішальних історичних чинників формування національної свідомості (Селігей, 2012: 14). Для усвідомлення окремішності народу найголовнішу роль відіграє мова. А "нація з високою мовною свідомістю активно протидіє мовній асиміляції, міцна мовна свідомість – важливий стратегічний чинник мовної стійкості та порядку в державі" (Селігей, 2012: 20). Іван Огієнко зазначив, що кожен свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну

мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу (Огієнко, 1995). Усі ці теоретичні обґрунтування свідчать про пряму залежність мовної свідомості та національної свідомості, адже найважливішою складовою національної свідомості є етнічна і національна ідентичність, а одним із ідентифікаторів виступає мова. Тому мовну свідомість, та національномовну зокрема, розглядаємо як важливий складник мовної особистості. Аналіз наукової літератури засвідчив, що поняття "мовна особистість" є поширеним у наукових дослідженнях з психології, психолінгвістики, мовознавства та лінгводидактики. Тому тлумачення його є багатоаспектним і потребує уточнення в межах нашого дослідження.

Мовознавці-психолінгвісти Г. Ейгер та У. Раппорт визначають необхідність урахування як знань, так і вмінь людини, характеризуючи її як мовну особистість: "Мовна особистість характеризується, в першу чергу, не тільки тим, що вона знає про мову, а й тим, що вона може з нею зробити" (Ейгер, 1991: 36), що свідчить про мовнокомунікативний вияв мовної свідомості, готовність використовувати мову як інструмент у різних життєвих ситуаціях. Ми ж розглядаємо питання мовної особистості в лінгводидактичному аспекті. "Мовна особистість – це особистість конкретної людини, означена мовою, виражена в мові і через мову в її дискурсах, текстах" (Мацько, 2013). Вчена (Л. Мацько) виділяє три елементи поняття "мовна особистість": мовна спроможність, мовна свідомість і мовнокомунікативна компетентність (Мацько, 2013:176). Вони є взаємопов'язаними та представляють певну ієрархію, де першооснова – мовна спроможність як "генетичний код мовця". У процесі розвитку мовної спроможності формується мовна свідомість як ознака ментальності, яка, в свою чергу, виявляється в мовнокомунікативній компетентності.

Схема 1. Структурні елементи поняття "мовної особистості"
(за Л. Мацько)

Мовна особистість, як стверджує Л. Мамчур, є суспільним явищем, що за допомогою мовних засобів виражає себе, свій внутрішній світ, етичний, естетичний та інтелектуальний розвиток, комунікативні вміння й навички (Мамчур, 2012)

О. Селіванова наводить таке визначення: "Мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу" (Селіванова, 2010)

Отже, під **мовною особистістю** розуміємо особистість, індивіда, що володіє певними знаннями про мову (лексико-граматичними, фразеологічними, орфографічними, синтаксичними, стилістичними), мовними засобами, вдало їх використовує у створенні власних висловлювань, сприйнятті, розумінні в різних мовнокомунікативних ситуаціях та усвідомлює себе як носія рідної мови. Перейдемо до структурних елементів мовної особистості. Оскільки мовна особистість – це усвідомлення себе як мовця (Я-мовець), то варто звернути увагу на поняття "свідомість", "мовна свідомість". У психологічному словнику зазначено, що *свідомість* – вищий рівень психічного відображення і саморегуляції, вважається властивим лише людині як суспільно-історичній істоті (Шапар, 2005: 451). **Мовна свідомість** – це термін сучасного **мовознавства**, який почав активно вживатися порівняно недавно (з 1980-х років) і не має поки що однозначного витлумачення. Під мовною свідомістю розуміють: 1) мовну картину світу, тобто образи свідомості, матеріалізовані в мовних знаках; 2) механізм керування мовленням, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила поєднання й уживання їх; 3) судження й уявлення людини про мову та її суспільну роль.

Нам імпонує визначення Пилипа Селігея: "**Мовна свідомість** – форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності. Інакше кажучи, мовна свідомість – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови. Вона пов'язана з низкою супутніх явищ, як-от: знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (тобто опанування норм), мовленнєва вправність, мовна особистість (або ідіолект)" (Селігей, 2012: 40). Науковець виділяє чотири складові мовної свідомості: мовні знання, мовні почуття, мовні оцінки й мовні настанови (Селігей, 2012: 40). Саме ці структурні елементи мають увійти до структурної системи мовної особистості, стати основними цілями на уроках української мови в 10-11-х класах. У центрі уваги нашого дослідження є національно-мовна свідомість як чинник формування громадянської компетентності.

Важливу роль у становленні громадянської свідомості та самосвідомості особистості відіграє усвідомлення нею своєї належності до певного етносу, нації. Усвідомлення такої належності є основою виникнення етнічної, а на певних етапах розвитку спільноти чи суспільства – національної свідомості та самосвідомості особистості. **Національна свідомість** – це сукупність поглядів, оцінок, ставлень, установок, що виражають уявлення етнічної спільноти про свою історичну значимість, сучасний стан і перспективи розвитку, про своє місце серед аналогічних спільностей (Шапар, 2005). Науковець П. Селігей зауважує, що не варто плутати та ототожнювати чи навіть змішувати поняття

"національна свідомість" та "мовна свідомість", хоч вони є тісно взаємопов'язаними між собою. Т. Ковальова розглядає мовну свідомість як складову національної свідомості (Ковальова, 2010). Нам імпонує думка обох вчених, тому ми беремо їх зауваги до дослідження питання формування розвиненої мовної свідомості. Обидва поняття є взаємозалежними, але не тотожними. Виокремлюємо саме національний ідентифікатор мовної особистості як запоруку ефективного процесу формування громадянської компетентності мовних особистостей учнів ліцею і маємо справу з рідною мовою української нації, яка розмовляє мовою, відмінною від інших націй. Ознаками розвиненої мовної свідомості Пилип Селігей, визначає: грамотність і чутливість до мови; сформований ідеальний образ мовця; ретельне дотримання літературних норм; адекватна оцінка й виправлення власного мовлення; терпляча й принципова позиція в мовних питаннях; постійне вдосконалення знань з мови, культури мовлення (Селігей, 2012).

На нашу думку, **національно-мовна свідомість** – це форма мовної свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо рідної (національної) мови та національної мовної дійсності, шанобливе та відповідальне ставлення до української мови як національної цінності.

Мовну свідомість досліджують у зв'язку з мовною особистістю, національною ментальністю, стратегією й тактикою мовленнєвої поведінки. Нас цікавлять закономірності формування й функціонування мовної свідомості представників певної соціальної, вікової категорії осіб, зокрема процес становлення національної мовної свідомості як онови формування громадянської компетентності учнів ліцею. "Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова" (Огієнко, 1995: 25). "Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомої нації – нема державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення" (Огієнко, 1994). Учні-ліцеїсти – це учні 10-11-х класів, що за віковою психологією відносяться до особистостей ранньої юності. Ранній юнацький вік (15-18 років) пов'язаний із процесом соціалізації та становлення цілісності особистості, а це зорієнтовує школу дбати про підготовку юнаків та дівчат до виконання громадянських обов'язків, самовдосконалення за профільним вибором. Центральним новоутворенням раннього юнацького віку є особистісне самовизначення, що постає як потреба усвідомити своє місце в суспільстві (Савчин, 2006: 237), в свою чергу це зумовлює виникнення феномену «ідентичності» – усвідомленої індивідом самототожності (Савчин, 2006: 237). На основі наукових тверджень, ми вважаємо саме цей віковий проміжок життя найсприятливішим для формування національної мовної свідомості, самосвідомості та активної громадянської позиції.

Із загального поняття мовна особистість виокремлюємо мовну особистість з високим рівнем мовної свідомості як основу формування гідного громадянина, носія державної мови. Близьким до цього поняття є "національно-мовна особистість", до якого вже звертались та розтлумачували

науковці-лінгводидакти. Зокрема Л. Мамчур визначає, що "національномовна особистість – це носій рідної мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає мовні поняття і відповідні правила чи репродукує мовленнєву діяльність), це той, у кого сформувались навички активної роботи зі словом, той, хто вміє активно спілкуватися" (Мамчур, 2012); Т. Симоненко – "національномовна особистість як така людина, що має добрі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з її національними особливостями, володіє високим рівнем комунікативних умінь та мовною стійкістю, любить і поважає мову свого народу, вважає її частиною свого світогляду та світосприйняття" (Симоненко, 2000: 10).

А І. Огієнко у своїй праці "Наука про рідномовні обов'язки" (Огієнко, 1995) зазначає, що саме дотримання рідномовних обов'язків є ознакою свідомого громадянина. До рідномовних обов'язків вчений відносить не лише знання з української літературної мови, але й ставлення до мови, ставлення до мовних законів, розвиток та вдосконалення культури рідної мови. Відповідальне дотримання зазначених рідномовних обов'язків повинно покладатися не тільки на учнів, а й на вчителів та на систему освіти загалом. Іван Іванович Огієнко у зазначеній праці виокремлює "десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина", які необхідно взяти до уваги вчителям-словесникам у процесі підготовки навчального матеріалу та очікуваних результатів навчання української мови (Огієнко, 1995).

Тобто **розвинена мовна свідомість** – це, перш за все, ціннісне ставлення до мови, активний інтерес до мови та відповідальне ставлення до унормованості мови.

На основі опрацьованих мовознавчих, психологічних та психолінгвістичних студій, визначаємо, що джерелом до формування громадянської компетентності є шанобливе ставлення до мови, її норм, розвитку, дотримання рідномовних обов'язків, на основі цього й формується високий рівень національномовної свідомості, що є запорукою розвитку української мови та розвитку нації, свідомого громадянського суспільства. В межах нашого дослідження тлумачимо **мовну особистість учнів як громадян з розвинутою мовною свідомістю** так: особистість, або індивід, що не просто володіє мовою та її засобами, а усвідомлює себе гідним громадянином своєї держави, носієм національної мови, що вирізняється національною мовною картиною світу, шанобливим ставленням до рідної мови та її традицій, орієнтований на гуманістичні загальноєвропейські цінності та усвідомлено користується мовними нормами в різних життєвих ситуаціях.

Основною психолого-педагогічною передумовою формування мовної особистості як громадянина з розвинутою національномовною свідомістю в процесі навчання української мови є дотримання як загальнодидактичних та лінгводидактичних, так і специфічних принципів:

1. **Принципи особистісного підходу**, що забезпечує розвиток мовної особистості як громадянина з розвинутою національномовною свідомістю. Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

2. **Принцип цілісності та системності**, передбачає охоплення

усіх сфер особистісного розвитку учнів та системне формування (з уроку в урок) цінностей, ставлень, знань, вмінь та навичок, що є структурними елементами громадянської компетентності.

3. **Соціальної доцільності** (засвоєний навчальний матеріал і сформовані на його основі вміння й навички зумовлені системою соціальних цінностей і очікувань).

4. **Взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку.** Наявність у змісті елементів, що забезпечують гармонійну реалізацію загальноосвітніх і предметних завдань, зокрема, окрім знань, вмінь та навичок з мови, паралельно або комплексно варто надавати громадянське знання, виховувати ставлення до мови та суспільних явищ, що відповідає суспільним нормам поведінки, формувати вміння та навички громадянської компетентності. Виховання патріотизму, поваги до загальнолюдських, національних та європейських цінностей, формування поваги до прав і свобод людини, формування громадянської культури та культури демократії.

5. **Демократизації й гуманізації.** Забезпечення суб'єкт-суб'єктних стосунків між учителем і учнями, можливість вибору виду навчальної діяльності, способів виконання та рішення завдань, можливість обирати та аргументувати власну позицію щодо обговорюваної теми на уроці.

6. **Детермінації.** Налагодження зв'язків предмета з попереднім досвідом учнів, прогнозування майбутніх успіхів, нерозривний зв'язок з національними традиціями, історією національного становлення українців, подальша доля української мови.

7. **Єдності теорії й практики.** Засвоєний навчальний матеріал, сформовані вміння й навички мають прикладний характер, можливість застосування не лише у сфері навчальної діяльності, а й професійній та особистісній, співпраця з молодіжними громадськими організаціями).

8. **Принцип проблемно-ситуативної організації навчання.** Для школярів важливим є усвідомлення значення української мови у вирішенні громадянських завдань, тому навчання слід будувати за проблемно-ситуативним принципом, використовуючи імітаційне моделювання ситуацій, спонукаючи учнів до роботи з довідковими, лексикографічними працями та літературою, пов'язаною з майбутньою професійною діяльністю та з вирішенням різних життєвих ситуацій.

9. **Комунікативний принцип,** що забезпечує вільне володіння українською мовою в різних соціальних сферах, насамперед у професійній, у вирішенні конфліктів у полікультурному оточенні.

10. **Принцип урахування життєвої перспективи,** суть якого полягає в репрезентації інформації, що дозволяє вирішувати життєві завдання, зокрема відомостей з риторики, стилістики, культури мовлення тощо.

11. **Принцип комплексного розвитку всіх сфер особистості учня – когнітивної, емоційно-вольової, духовно-етичної.** Важливо залучити всі сфери особистості, забезпечити комплексний розвиток старшокласників, зокрема сформувати позитивне, шанобливе ставлення до української мови як основу розвиненої національно-мовної свідомості,

вміння керувати власними емоціями в процесі спілкування.

12. Принцип профільного навчання. Зміст, практичні завдання мають бути наповнені тематикою, лексикою, практичною реалізацією відповідно до профільного спрямування учнів.

13. Позалінгвальний принцип передбачає врахування суспільних умов, у яких функціонує мова. Дотримання цього принципу допоможе, зокрема, пояснити причини лексичних запозичень, переосмислення значень деяких слів.

14. Принцип інтегрованого навчання передбачає поєднання на уроці різних напрямків навчання, різнотематичність, охоплення різних наукових сфер на основі тексту та різних видів діяльності на уроці. Формуючи національномовну особистість, варто звернутися до історії України, історії рідної мови, законодавчої бази мовної політики тощо.

На підставі опрацьованих наукових джерел, до основних психолого-педагогічних передумов формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови відносимо:

1) цілеспрямоване та систематичне формування мовної особистості з розвинутою мовною свідомістю як на уроках, так і в позаурочний час;

2) формування ціннісного та відповідального ставлення до мови;

3) знання учнів-ліцеїстів про мовне законодавство та формування відповідального ставлення до мовного законодавства;

4) розвиток розумової активності учнів під час обговорення складних проблемних питань з української мови;

5) розвиток критичного мислення в процесі опрацювання інформації, особливо медійної, що стосується питань мови та її використання громадянською;

6) мотивація та формування мовних ідеалів (видатні постаті, успішні особистості з високим рівнем культури мовлення);

7) врахування вікових та індивідуальних особливостей старшокласників;

8) спонування учнів до систематичної проектної, дослідницької та текстворчої діяльності.

9) співпраця з молодіжними громадськими організаціями саме з мовного напрямку як запорука активізації громадянської позиції;

10) систематичне поєднання компонентів громадянської компетентності з мовним матеріалом;

11) врахування лінгводидактичних та специфічних принципів формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі вивчення української мови.

Висновки. Отже, опрацювання наукових праць дало змогу уточнити базові поняття дослідження: "мовна свідомість", "мовна особистість", "національномовна особистість", "національномовна свідомість". Мовну свідомість визначено як форму свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності. Під *мовною особистістю* розуміємо особистість, індивіда, що володіє певними знаннями про мову (лексико-граматичними, фразеологічними, орфографічними,

синтаксичними, стилістичними), мовними засобами, вдало їх використовує в створенні власних висловлювань, сприйнятті, розумінні в різних мовно комунікативних ситуаціях. Мовна свідомість – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови. Тлумачимо **мовну особистість як громадянина з розвинутою мовною свідомістю** так: особистість, або індивід, що не просто володіє мовою та її засобами, а усвідомлює себе гідним громадянином своєї держави, носієм національної мови, що вирізняється національною мовною картиною світу, шанобливим ставленням до рідної мови та її традицій, орієнтований на гуманістичні загальноєвропейські цінності та усвідомлено користується мовними нормами в різних життєвих ситуаціях. Основною психолого-педагогічною передумовою формування мовної особистості як громадянина з розвинутою національно-мовною свідомістю в процесі навчання української мови є дотримання таких принципів: принципи особистісного підходу, принцип цілісності та системності, соціальної доцільності, взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, демократизації й гуманізації, детермінації, єдності теорії й практики, принцип проблемно-ситуативної організації навчання, комунікативний принцип, урахування життєвої перспективи, комплексного розвитку всіх сфер особистості учня – когнітивної, емоційно-вольової, духовно-етичної, профільного навчання, позалінгвальний принцип, принцип інтегрованого навчання. На підставі опрацьованих наукових джерел, до основних психолого-педагогічних передумов формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови відносимо: цілеспрямоване та систематичне формування мовної особистості з розвинутою мовною свідомістю як на уроках, так і в позаурочний час; формування ціннісного та відповідального ставлення до мови; знання учнів-ліцеїстів про мовне законодавство та формування відповідального ставлення до мовного законодавства; розвиток розумової активності учнів під час обговорення складних проблемних питань з української мови; розвиток критичного мислення в процесі опрацювання інформації, особливо медійної, що стосується питань мови та її використання громадянською; мотивація та формування мовних ідеалів (видатні постаті, успішні особистості з високим рівнем культури мовлення); врахування вікових та індивідуальних особливостей старшокласників; спонукання учнів до систематичної проектної, дослідницької та текстотворчої діяльності; співпраця з молодіжними громадськими організаціями саме з мовного напрямку як запорука активізації громадянської позиції; систематичне поєднання компонентів громадянської компетентності з мовним матеріалом; врахування лінгводидактичних та специфічних принципів формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі вивчення української мови. На основі визначених принципів та психолого-педагогічних передумов формування мовної особистості учнів як громадян з розвинутою національно-мовною свідомістю, що слугують одночасно й принципами та передумовами формування громадянської компетентності, дана проблема потребує подальшого теоретичного та практичного опрацювання, зокрема визначення ефективних форм, методів та засобів формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови.

Література

1. Ейгер Г.В., Раппорт И.Л. Язык и личность. – Харьков, 1991. – 234 с.
2. Ковальова Т. В. Мовний компонент національної самосвідомості як визначальний чинник мовної політики держави / Т. В. Ковальова // Публічне управління: теорія та практика: Зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукаДержУпр”, 2010. – № 3–4. – 432 с. – С. 161-165.
3. Кучерук О. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: [монографія]/Оксана Кучерук. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. – 420 с. ISBN 978-966-485-103-6
4. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: [монографія]/ Л. І. Мамчур. – Умань: Видавець «Сочинський», 2012. – 449 с.
5. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів [Електронний ресурс]. / Л. Мацько // Волинь філологічна: текст і контекст. – 2013. – Вип. 15. – С. 174-190. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vftk_2013_15_22st.177
6. Навчальні програми для 10-11 класів. Українська мова (рівень стандарту) [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>. Дата звернення: Жовт. 21, 2019.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: «Фенікс», 1995. – 46 с
8. Савчин М.В., Василенко Л.П., Вікова психологія: навчальний посібник. – К.: «Академвидав», 2006. – 356 с.
9. Селіванова О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії / О. О. Селіванова // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 223-229.
10. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання/ П.О. Селігей; Національна академія наук України; відп. ред. Л.Т. Масенко. – К.: Києво-Могилянська акад., 2012. – 118 с.
11. Симоненко Т. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови в 5-7 класах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Т.В. Симоненко. – Київ, 2000. – 32 с.
12. Снігур Л. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: автореф...доктора психол. наук / Л.А.Снігур. – К., 2005. – С.8-20
13. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник/ В. Шапар. – Харків: ПРАПОР, 2005. – 486 с.

References

1. Eijer H.V., Rapport Y.L., (1991). *Yazik y lychnost*. Kharkov, 234 [in Russian]
2. Kovalova T. V. (2010) *Movnyi komponent natsionalnoi samosvidomosti yak vyznachalniy chynnyk movnoi polityky derzhavy* [Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: Zb. nauk. pr. Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia]. Kh.: Vyd-vo “DokNaukDerzhUp”, 3–4, S. 161-165 [in Ukrainian].
3. Kucheruk O., (2011) *Systema metodiv navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli: teoriia i praktyka: [monohrafiia]*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni I. Franka, 420 s. [in Ukrainian].
4. Mamchur L., (2012) *Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikativnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly: [monohrafiia]*, Uman: Vydavets «Sochynskiyi», 449 s. [in Ukrainian].
5. Matsko L., (2013) *Movna osobystist Tarasa Hryhorovycha Shevchenka yak chynnyk formuvannia ukrainskykh filolohiv* [Elektronnyi resurs] [Volyn filolohichna: tekst i kontekst]. Vyp. 15, S. 174-190, http://nbuv.gov.ua/UJRN/vftk_2013_15_22st.177 [in Ukrainian].

6.Navchalni prohramy dlia 10-11 klasiv., (2019) *Ukrainska mova (riven standartu)* [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [in Ukrainian].

7.Ohienko I., (1995) *Nauka pro ridnomovni обов'язky*, Lviv: "Feniks" [in Ukrainian]

8.Savchyn M.V., Vasylenko L.P., (2006) *Vikova psykhohohiia: navchalnyi posibnyk.*, K.: «Akademvydav», 356 [in Ukrainian].

9.Selivanova O. (2012) *Movlennievyyi vplyv v komunikativnii vzaємodii*, [Psykhohinhvistyka. Vyp. 10, 223-229], [in Ukrainian].

10. Selihei P., (2012) *Movna svidomist: struktura, typohohiia, vykhovannia*, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; vidp. red. L.T. Masenko, K.: Kyievo-Mohyl. akad. [in Ukrainian].

11. Symonenko T. (2000) *Formuvannia natsionalno-movnoi osobystosti na urokakh ukrainskoi movy v 5-7 klasakh*: [avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia (ukrainska mova)»]. Kyiv, 32. [in Ukrainian].

12. Snihur L., (2005) *Psykhohohiia stanovlennia hromadianskosti osobystosti*: [avtoref...doktora psykhol. Nauk] K. pp.8-20 [in Ukrainian].

13. Shapar V. *Suchasnyi tlumachnyi psykhohohichniy slovnyk*. Kharkiv: PRAPOR, 486 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано суть поняття "мовна особистість", "національномовна особистість", "мовна свідомість", "національна мовна свідомість", виокремлено її структурні елементи, визначено роль у розвитку та становленні україномовного демократичного суспільства. Проаналізовано джерельну базу, уточнено ключові поняття, викладено основні результати досліджень з питання мовної особистості, мовної свідомості, зокрема вітчизняних, зарубіжних психологів, психолінгвістів, лінгводидактів; визначено взаємозв'язок національномовної свідомості з громадянською компетентністю; з'ясовано стратегічне значення національномовної свідомості як основного чинника формування громадянознавчих знань, громадянської позиції, відповідального ставлення та дотримання рідномовних обов'язків. На основі тлумачень та визначення структурних елементів мовної свідомості виокремлено основні принципи та психолого-педагогічні передумови формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Підбито підсумки й спрогнозовано перспективи подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: громадянська компетентність, мовна особистість, національномовна особистість, мовна свідомість, національна свідомість.